ЛЕСЬ ГРИНЮК

ВЕСНЯНІ ВЕЧЕРІ

КИЇВ — ЛЯЙПЦІҐ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

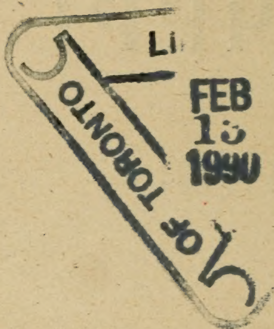
ЛЕСЬ ГРИНЮК

ВЕСНЯНІ ВЕЧЕРІ

НОВЕЛІ

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІҐ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Українська Накладня
с. з о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstr. 83

Книгарня Наукового
Тов. ім. Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Книгарня Українського
Народнього Союза
30. E. 7th St.
NEW-YORK (U. S. A.)

Ukrainska Knyharnia
i Nakladnia
850 Main Str.
Winnipeg Man. (Canada)

Галицька Накладня
Якова Оренштайна
в КОЛОМИЇ
(Галичина)

Друковано в друкарні К. Ґ. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІҐУ.

Невеличка збірочка новель виходить другим виданням — та душа, що їх творила, давно вже від нас відлетіла. Як би де пошукати ще поміж знайомими та приятелями як би поперекидувати літературну спадщину Гринюка, десь у забитому куті мужицької хати, за образами, якщо їх туди склала, трясучись над ними, як які святощі, безталанна мати, або на горищі, то, може, ще найшлося б стілько, ще на один збірничок. Звичайна в нас історія, яка нікого не вражає . . .

Та й життя його було звичайне життя чи не що-другого селянського сина-інтеліґента, що до світла рвався: вранці у школі, зполудня по лекціях за «песі гроші», а ночами за книжкою — за гарним письменством, за Ніцшем; швидко набірається сухіт, а далі йде на університ, якого ніколи не довелося бачити, правник без прав, біганина за заробітками, щоб коли не в столиці, то все ж таки щоб жити серед культурних умов у якомунебудь місті — і смерть, далеко від культурного осередка, в домі батьків — бо «ніхто смертельно недужого не буде держати у місті» . . .

Я пізнав Гринюка припадково літом 1905. р.

Їхав із Коломиї до знайомих у гори, і його забрав зі собою. Цілий час довгої дороги — 50 кільометрів — тільки й було розмови, що про нове всесвітнє й українське письменство. А в домі знайомих він цілий час мовчки переглядав «Акорди» й зачитувавсь у них. Мало балакав, рідко сміявся — тільки сумовитим поглядом своїх гарних очей шукав чогось у тій безсмертній зелені безсмертних карпатських смерік... Тоді він іще не знав, що його легені носять у собі зарід смерти — та вже тоді добувався з них сухий! небезпечний кашель. Вже тоді б треба було почати лікування; може, молодий орґанізм був би видержав — бо ж тоді було Гринюкові всього років двацять, що тільки тоді він покінчив середню школу в Коломиї. Та лічити ся не було за що — а жити треба було, треба було заробляти на життя. І після того, років через два, ми бачились у Чернівцях, — він перебрав на себе редакцію «Буковини»: лиця запалі, блідий, тільки рум'янці пашіли під очима, й горіли сумні очі лихоманчим вогнем. Потім того він був редактором «Поступу» в Коломиї — і тоді й почалася його праця в «Загальній Бібліотеці».

Для «Загальної Бібліотеки» він зладив

переклад Ніцше: *Так мовив Заратустра* (чч. 22, 25, 38/39, 57/59), яким захоплювався ціле своє життя, Ахеліса: *Нарис соціольобії* (ч. 18—20), Гоголя: *Тарас Бульба* (ч. 63/64) — переклад виданий під псевдонімом «Віль» — і приладив до друку «*Збірник народніх пісень*» (28/29) й Руданського: *Царя-соловея* (65). Він був один із упорядчиків «*Народнього деклøматора*», що вийшов поза серією »Загальної Бібліотеки» в 1903. р. і зробив велику прислугу українському громадянству Галичини.

Про науку не було що й говорити тоді, коли власне треба було санаторії, спокою, безжурного жи тя, бо сили чим раз більше опадали, людина чахла на очах. Гринюк вертається до сім'ї вмірати. Свіже сільське повітря держало його ще пів року, та 1910. р. його не стало. Помер він у свойому рідному селі в Воскресінцях, в Городенщині, у своїх батьків, серед страшної духової самоти.

Гринюк — була дуже тонка натура, одна з тих наших сільських натур, що глибоко відчуває, тонко підмічує, багато має в собі сарказму й іронії — та мало балакає. Всі рани, які понаростали на мужицькій дитині, що її відірвали від сільського ґрунту й кинули у страшний розбрат із батьками, котрі його ніколи не розуміють — він старається

залічити сам, без приятелів, без скарг та нарікань...

Почав писати дуже швидко, ще на ґімназійній лавці, і писати, як у нас була тоді мода в молоді — новелі. І «Весняні вечері» що появилися вперше 1904. р. накладом українського складача Євгена Крушинського, теж уже небіщика, свідомого українського громадянина — теж продукт ґімназійних часів. Вони й наскрізь характеризують молодого поета-мрійника: лагідного, тонкого, підмітливого. Не все в них ориґінальне. Читаючи їх, маєш враження, що десь колись ти вже те саме читав, чи в Поляків Тетмаєра, Жеромського, чи в нашого Стефаника або Семанюка. І не тільки в думках, але й у манері писання чується наслідування (от хоч би в уживанню підгірської говірки в розмовах селян). Але ж вони вказують на те, що з Гринюка був талановитий оповідач, і міг був виробитися дуже гарний новеліст, який був би прикрасив наш літературний квітник не одною запахущою квіткою. Та передчасна буря скосила тямущого огородника . . .

Видаючи «Весняні вечері» другим накладом у «Загальній Бібліотеці», ми це робимо не тільки тому, щоб зберегти від забуття ту свіжу китичку молоденьких іще, нерозцвілих

квіток, але й зі святого обов'язку перед тим, що їх складав у китицю, та що стілько своїх сил, на склоні свойого життя, вклав у це видавництво, все тішачись та радіючи розвитком «Загальної Бібліотеки».

А що вони виходять у десятиліття смерти Гринюка, то хай це видання буде хоч одинокою посмертною згадкою про Покійника. За великими клопотами, серед важкої боротьби за своє існування, коли тисячами гинуть найкращі сини України, гине квіт українського народу — нікому й ніколи було згадати молодого симпатичного автора, що так швидко зійшов у могилу...

Берлін, у квітні 1920. р.

Василь Верниволя.

ВЕСНЯНІ ВЕЧЕРІ

ЗМІСТ

Кипить життє як спінене море, перлиться сміхом молодість, дудонить безупинна погоня за щастєм, а там, дивися — день гасне, все лишається далеко, позаду, вечір западає в тумані, приходить задума.

Іде з гір, прислонених імлою, з шуму лісів, знад сонних озер, іде по полю, розколисанім у тузі вечірньої години, одностайна, тиха, безмірна . . .

Приходить, і бере твою голову в долоні, як у широкі, сонні крила, бере й хитає тобою, хитає все дальше, все ширше, все тихше, аж утонеш у ній, як у морі.

Тоді стає кидати перед тебе квіти споминів, то ясних, як звізди, то збризьканих кров'ю, стає пересувати образи якісь далекі, гей вітрила кораблів, що йдуть та йдуть і гинуть у синій далі.

Поволи й забудеш, що діється довкола тебе, не знаєш і не чуєш нічого, лиш одну тугу за ясними днями, лише жаль за втраченим щастєм, лиш якийсь смуток безмірний у душі . . .

Весняні вечері.

(Ярусі Хоминській)

Тоді сонце буде низько над заходом. Його золоте проміннє буде лягати на землю, що пасмами з'орана, пасмами покрита зеленню, і буде цілувати на добраніч її чоло. Як рідна мама вповиває дитину і кладе її до сну.

З далеких піль вертатимуться орачі з плугами, що будуть вилискуватися до сонця. Вони будуть снуватися одні за одними спадистими, мережаними горбками й будуть погейкувати на воли. Будуть ізближатися повагом у село, а назустріч їм будуть вибігати маленькі діти.

Десь ізпоза тих горбочків буде вилітати вриваний голос пастухів і блеяннє овець; здійметься курява, позолочена сонцем, що посунеться сільськими доріжками, засадженими вербами, й закотиться в село.

Тай ті поля й ниви, що цілий день роїлися людьми, попустіють і поглухнуть; ціле весняне життє по них буде тікати в село, під стріхи.

А сонце, як велика, вогниста куля буде котитися за гори. Воно закрасить кров'ю ціле небо й ті хмари, що на нім зависнуть.

Такі будуть хвилі . . .

Відтак[1]) ті рожеві й золотисті хмарки потахнуть і розпливуться в безконечну синяву неба.

Останні проміні будуть тікати летом за сонцем. На вікнах погасне їх усміх, почорніє рілля, а озимина й дерево обснуються темним оксамитом.

Буде смеркати . . .

Поволи уступатиме вечірня заграва все на захід, і темна тінь землі буде вповивати село. Стелитиметься по з'ораних полях, по зелених житах і конюшинах, буде обсновувати хати й білі від цвіту вишні. Обвиватиме темною плахтою верби, й вербові корчики, й чорні хрести при дорогах. Все далі тай далі буде стелитися у своїм поході . . .

А над селом хилитиметься темно-голубе небо і всі звізди, що вслухуватимуться в тихі шепоти весняної природи.

То здалека буде доноситися шум ріки по камінню, і голоси безлічі жаб, і хмарки сивої мряки, що лягатиме по долинках.

І тихонький вітрець буде будитися, плисти попри землю й колисати зеленими вершками озимини. Леготом своїм хитатиме сонні листки і буде всотуватися в білий цвіт вишень. Так тихо, тихонько . . .

І, немов боячися нарушити той чарівний,

---

[1]) потім того

святий спокій вечера, малий хлопчина буде ходити тихо по барвінковім подвіррю. Йому буде так легко на серці, так мило. Він буде дивитися в небо, засаджене безліччю зір, слухатиме таємної пісні природи й буде молитися. Не молитвою слів він буде молитися, а молитвою душі. Що в тій молитві сама душа, чиста і свята, лине до Бога, не судді строгого, а до тата найліпшого. Але тої молитви ніхто сказати не годен, може її лише відчути глибоко.

То так хлопець буде молитися.

Він слухатиме, як десь далеко на полянах тужлива парубоцька пісня відізветься, й за нею ще тужливіща сопілка. І в його серці розгоріє така велика любов до людей, до всіх, до всіх . . .

Він буде сідати під цвітучою яблінкою на м'ягкій, оксамитній траві. Його голівка буде опадати помалу, і він буде засипляти. Сон ясний, як промінь сонця, буде снуватися йому поперед очі.

Але мама вийде з хати, і візьме його на руки, і пригорне до грудей, і буде цілувати з любов'ю його гладоньке чоло.

Так тихо, тихо . . .

Лиш темно-голубе небо, засіяне звіздами буде хилитися над селом.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Боже милий, чому так швидко минули для мене весняні вечері, ті одинокі ясні хвилини у моїм життю . . .

Картка з дневника.

Осінь. Шпиталь.

Я лежав на постелі ч. двацять шість, у самім кутику під стіною тай переживав дивні стани душі. З екстрему попадав я в екстрем, з найбільшого гніву в надмірну чутливість; я розумів, що все те пуста ексальтація, іритувався задля неї, що ж, коли опертися їй не мав сили.

Отже раз поривала мене така злість, ненависть та погорда до світа й людей, несла на самі верхи напруження, що я боявся, аби мені всі нерви не пірвалися, як через міру натягнені струни. Зараз після того я спадав на дол ни плаксивої сердешности; я готовий був прощати всім моїм ворогам, знаним і незнаним, видимим і невидимим, готовий був казати ласкаві слова до всіх людей — я чувся тоді щасливим, як дитина. Але відтак мене щось гейби трунуло, тай я мов не той ставав. Я зачаювався на постелі і ждав на кождий рух, на кожде слово людей, що лежали або ходили попри мене. Я водив за ними глумом усміхненими очима, силкувався підхопити їх смішні сторо-

ни, приліпити їм яку латку й тішився скрито, коли се мені повелося. Незабавки й це мені остогидало; я застрягав у абсолютну байдужність і апатію. Тоді я в'являв собі таку ситуацію: земля підо мною розступається, і я лечу в отвір на сотки миль удолину. Я чув, що як би це, справді, сталося, то я падав би туди без тіни страху, де там — з великим спокоєм і вдоволеннєм.

Але земля не розступалася, і я лежав на постелі, як і перше. Намісць того, зачинала пхатися мені в очі голова рудого мужика, що лежав напроти мене. Я бачив його низьке чоло й очі, маленькі, сірі очі з тупим виразом; коли вони блукали безрадні й безпомічні по людях, я не знав тоді — сміяти ся, чи плакати?

«Чому він, до дідька, не говорить до нікого?» лютився я. «Адже перший-ліпший дурень пізнає, що він аж молить ласкавого слова, потіхи, розради . . .»

— Гей, свату, — кликав я до нього — не тоскно вам?

— Тоскно, проши пана, ой, тóто тоскно, — відповідав він покірно й зачинав терти рукою по чолі. А я дивився на нього й думав собі:

«Мусіли тебе, небоже, змалку товкти кулаками в голову, тай ти пігнувся, як віл у

ярмі. Певно, за парубоцьких літ, коли ти хотів розігнутися і, бодай, хвилинку зажити як другі, тебе осміяли, тай ти ще дужче пігнувся вдолину. А відтак, відтак, як ти вже підстарівся, став своїм ґаздою[1]) [гай, гай], почув ти на собі увесь тягар життя й думав, може, нераз по безсонних ночах, що таки ж повинно бути просвітніще на землі, і в ту хвилину зрозумів ти цілу свою безсилу. Тоді твоє сердешне бажаннє розвівалося глибоким зітханнєм, або котилося сльозою зпід утомлених, сонних вій . . .»

* *
*

Одної днини принесли нам до кімнати нового товариша.

— Що йому? — питаю сестри Меланії.

— Рука пострілена, — каже мені.

Рука пострілена . . . Пождіть же, я того хлопця знаю відкись . . . Так, те саме ніжненьке, майже діточе лице, ті самі голубі очі з тим виразом безмежного довірря, очі, що не вміли б ніколи доглянути людської злоби, а йшли б на смерть, на затрату за тим, кого полюбили. Такі люде коби на камінню родилися. Але де я його бачив? Відки я його знаю?

Переходив попри мене молодий лікарь, і я показав йому очима на недужого.

---

[1]) хазяїном

— Та то, бачите, — говорив він мені у-півголос, — тепер у місті великі неспокої. Роботи нема, люде голодують, бунтуються. От учора прийшло до грізних розрухів — драґони стріляли. Двох Жидів нині ховають, а оцьому пострілили руку. Двацять літ має хлопець, син якогось радника, студент, і кажуть, найревніщий діяч партії.

Найревніщий діяч партії! Но, но! Мене пірвала дика, безтямна лють. Адже між тими борцями за волю чорної товпи є товсті сибарити, плосколобі філістри, надуті крикуни, люде з плохими душами й захланними очима — і оця дитина поміж ними! Чому тамтим не станеться ніколи нічого злого, чому їм не спаде й волосок із голови? Чому? Почуттє відрази, і глухий, людский жаль так злилися в моїй душі, що я сам не годен би розібрати, котре з них сильніще. Я чув лише біль, студений, майже фізичний біль . . .

Так лежав я, обернений до стіни, може, з годину. Нараз чую, хтось прийшов і станув коло мене. Пожди ж, блазне, думаю, не обернуся швидше, поки не заговориш. Жду. Тихо тай тихо. Ех! Обертаюся люто — рудий мужик стоїть коло постелі. Кліпає якось дивно очима й питає мене боязько:

— Проши пана, шо тото за оден, тот-о панич?

Я зірвався раптовно на постелі. З бурі думок от-от мали вилетіти слова: «дурні вони, лайдаки, падлюки». але я отямився. Увесь мій біль і відраза опали з серця; якась задума обняла мене; я почув бажаннє змалювати мужикові цілу душу молодого чоловіка, його життє і стремління, його труди й болі.

— То, видиш, брате, — казав я вже спокійно, — є такі люде, що хочуть вивернути з корінем теперішній лад на світі, хочуть дати згарованим рукам трохи відпочинку, а душам сонця й волі . . .

Мені так подобалися ці поетичні слова, що в їх гомоні губив я помалу їх зміст і своє первісне бажаннє. Разом із тим чув я, що мужикові треба оповісти річ простіще, і хоч у моїй душі вже обзивалася злегка струна самокритики й роздразнення, я силкувався говорити спокійно.

— Сам знаєш, — казав я далі, — що на світі є пани тай бідні. То пани не роблять нічого або дуже мало, а мають усе; а бідні роблять тай роблять, а не мають часом і на хліб. Де ж тут правда? Нема правди! А як нема, то треба, аби була! «Треба правду вибороти,» сказали такі люде, що полюбили правду, «і дати її тим, що не мають.» Але це не подобалося панам, бо панам правда шкідлива. То що вони роблять? Кличуть собі могучих світа сього

на підмогу. Як тільки ті люде станута грімкіще домагатися правди, вони замикають одних до гарештів, на других стріляють і пруть у могилу або кидають до шпиталів . . .

Я говорив це грімко-патетичним голосом так, аби студент міг чути мої слова. Але в ту саму хвилю, як я скінчив, прийшло мені на гадку, що він десь, певно, лежить у непамяти, й мене врізала в серце, як ніж, думка, що я поступаю підло. Я геть посмирнів.

— Отой панич, — казав я вже потихо, — вступався за правду й за бідних, тай за те його пострілили.

Останні мої слова буди вже так далеко від того джерела, з якого вийшли перші, так далеко, як небо від землі. Я став пригноблений і тихий. Не знаю, чи моя бесіда зробила на мужика якенебудь вражіннє, бо я не смів на нього глянути. Не тямлю також, як це було, що я встав із постелі, одягся й вийшов до шпитального парку. Я ходив там, ходив, дивився на дерева, на пожовкле листє й силкувався крізь сварку якихось баб за парканом услухатися в далекі, осінні співи. Найбайдужніщі й найдурніщі гадки йшли через мою голову, але про рудого мужика, ані про студента я не подумав ані раз.

* *
*

Коли мене закликали назад до кімнати, був уже вечір. Переходячи попри постіль мо-

лодого чоловіка, я завважив, що його там не було, та це мене чомусь не застановило. Я поклався на пост ль і лежав як без душі. Отямив мене голос мужика.

— Взєли, проши пана, того паничьи, — казав він мені зі своєї постелі — відав, руку будут му відтинати . . .[1])

— Руку відтинати, — шепнув я бездушно і звернув налякані очі на мужика. На тлі вікна бачив я його голову, його слова шелестіли коло мене, але їх ваги я добре не розумів.

Нараз усі думи, що обсіли мене, злетіли з голови, як гайвороннє з дерева; я цілєю свідомістю вдерся в саме ядро правди. І такий жаль, такий бездонний жаль застогнав у моїй душі, як плач по власній, занапащеній долі . . .

Мені прийшов на гадку мужик. Не знаю відки, але щось мене перло думати, що він також завинив чимало в нещастю студента. І не завинив, і не він сам, не його особа, а все ж я почував, що в якімось ланцюгу причин із мукою того хлопця стоїть і він, хоч не від себе, і не за себе, але як один із членів того світа, за який хлопчина попався до шпиталю. У такім ланцюгу, що в нім не знати, на котре вогниво має впасти тягар вини.

[1]) У підгірському говорі часто «я» переходить на є, через те: взєли, паничьи й т. д.; відав = здається, му = йому.

«Ананке, невмолима ананке,» шепотів я й почував, як відходжу в якийсь світ, де була сама сіра, сталева твердість, що проникає душу непохитністю й разом із тим лягає на неї як плита. Там думки втихали.

Я чув якісь шепоти, що розходилися по кімнаті, чув тихі молитви, що йшли з серця й канули в бездушні простори. Та якісь проклони, кидані жорстокій судьбі, купані в крови сердечній . . .

Вони відбирали мені решту спокою, бичували мою душу, й мені ставало так невимовно гірко, що я не знав, що з собою почати, й де притокмити[1]) свою голову.

*   *
*

Вже світла горіли, як студента внесли назад до кімнати. Я підвівся плічми на подушці. Його лице — дивіться на стіну, все одно, а очі, очі! Так лиш підстрілені голуби можуть дивитися перед сконом. Я глипнув мимоходом на мужика. Очі мав уп'ялені в лице студента, а його губи тремтіли. Минали довгі, довгі хвилини.

В один час хлопчина підвів ліву руку і став посувати нею від правого рамени в долину. Але рука не найшла руки, пусто лягла на постелі. Тоді його лице задрожало, якби

---

[1]) притулити

земля від вибуху, а з очей потекли рясні сльози. Я зсунувся безсильно на подушку. Здавалося мені, що щось гаряче вхлинуло в мої груди. Якась сила вхопила мене й кинула під хмари. А відтіль я летів, падав у якусь прірву, в бездонну пропасть і раз-по-раз товк головою до камінних стін . . .

* *
*

Світла меркли й гасли, шпиталь западався під хвилі неспокійного сну.

Я не міг зажмурити ока, не міг найти собі місця на постелі. Сто гадок, повриваних і неясних, уступили назад і були гейби канвою, на якій вирізувалося як гарячка одно бажаннє — піти д молодому чоловікові і промовити до нього слово зі самої душі й сердешности, і ним прохолодити його біль, і сон забуття навіяти на очі.

Але як я піднявся, побачив, що над його постіллю стояла сестра Меланія. У чорній одежині, в білім завою, спершися ліктем до стіни, стояла милосерна сестра як олицетвореннє пільги й забуття. Ніколи перше не почував я такої глибокої покори перед нею, як тоді саме. Я хотів уже лягти на свою постіль, але мене торкнула иньша думка, і я пішов потихонько д мужикові.

— Спите?

— Ні, не сплю. Ей, де я годен спати...

Він хотів підвестися, але я дав йому знак рукою, аби лежав. Я сів коло нього на краю постелі.

— Адіт, дес чоловік напитає собі біди на гладкій дорозі.

Він не казав, котрий чоловік, але ми розуміли один одного.

І я знов почав оповідати йому, хто той студент, і хто його товариші, до чого вони змагають, та які їх дороги.

— Цсс... — дивувався мужик і за кождою річчю, новою для нього, хитав задумчиво головою.

— Господи, Господи, дес чісом[1]) утворитсі[2]) перед чоловіком така ясність як сонце, тай душа до неї рвесі[3]), так рвесі, аж з грудий віскакує. А за чісок тай то пропаде як сон, потане у хмарі тай знов тручити[4]) би перед собов дни, як сіре камінє.

Він зітхнув глибоко і поклав обидві долоні на лице. Мені здавалося, що він у ту хвилю бачить ясні поляни, на яких чоловік почуває себе чоловіком. І я запер цілий віддих у грудях, аби не розвіяти його святої години.

---

[1]) часом

[2]) створиться

[3]) рветься

[4]) тручати дні перед собою = жити

Старий пан.

Коли старому радникові сказали, що його син, постріленний підчас розрухів, лежить у шпиталі, то старий приняв цю вістку на око грубо байдужно. Сина він здавна відрікся й не любив, коли про нього було згадати. Так і тепер. Але як сам лишився у своїй кімнаті, почув нараз, ніби на нього валиться тяжкий кам нь.

Він упав безсильно на крісло і дзоркнув чиколонками до стола.

— Ось тобі — мученик за ідею! — подумав старий і усміхнувся гірко.

— Але хто стукає, тому відчиниться, хто собі шукає, той найде . . .

І він похитав головою і вдивився без думки в вікно. І, вдивившися в нього, він бачив несвідомо, що одвах[1]) з акаціями й вояки на варті відсунулися геть-геть далеко, як би глядіти на них крізь льорнетку[2]), обернену віддалюючим склом. Намісць того, станув перед ним, як живий, образ його сина і спомин шпи-

---

[1]) гавптвахта

[2]) бінокль

тальної кімнати, яку бачив раз на судовій комісії. Спомин був такий ясний і виразний, що старий відвернувся від нього з острахом, але стрітив очима образ Христа з терновим вінком на голові тай уже не знав, що з собою почати. Схопив чоло в долоні, і жаль і гнів без міри сповнили по береги його душу.

Жаль мав на сина, але цілу силу гніву й ненависти звернув на тих, що сина йому видерли. На тих, на тих . . . Та на кого? Коби знати, на кого . . .

Він розкинув ус думи, аби виловити ними своїх ворогів і виновників; але не найшов ані одного чоловіка, тільки найшов прокляту науку, що полонила йому сина, і великий світ голодних поза нею. Ще від самого початку він осудив сей рух із цілою строгістю. Але день-у-день мусів дивитися й він, і його однодумці, як той рух усе набирав сили, як нова наука захоплювала зі собою їх синів і внуків. І, нарешті, сталося те, чого він найбільше боявся — його одинак, покінчивши школу, кинувся й собі в нову струю. Тоді на старого впав таємний страх, і той світ стався для нього без міри ненависний та грізний і загадковий.

І як це було, як це сталося, що він вирікся одинокого сина? Ах, не сина він вирікся, не сина, а тої думки в нім, що його опанувала. Не сина він зненавидів, але через сина той

світ обкинув глибокою ненавистю. Сина він приняв би назад, ой, тóто приняв би, аби лише прийшов, аби покорився. Най би і словом не виправдовував себе, лиш аби вернувся сам, добровільно. Бо він перечував через людей, що хлопець бідує сильно, і все надіявся, що от день, от година, і він вернеться, верне. А син таки не вертався. Відтоді старий незамітно і крадьки перед самим собою зачав розбирати синову вдачу. Шукав у нього струни синівської любови, але находив поперед усього лагідну й мовчаливу рішучість, і вона являлася для нього непростимою впертістсю. І він незлюбив сина частиною тої ненависти, що нею огорнув нову науку.

— А, нехай пропадає! — старався він вмовити в себе й силкувався не думати ніколи ані про сина, ані про той світ, що полонив його. Властиво, боявся думати. Бо десь у такі хвилини виринали в його душі сумніви й вагання, і він боявся їх і намагався перед ними утекти. Усе те накипіло в душі, як незгоєна рана, що трохи присохла, але все готова роздертися й боліти.

А отся вістка доконала того. Розворушила його душу, нагадала все й поклала як живе перед очі. До жалю й болю піднялися ще сумніви й обпали його, як рій докучливих мух. Старий аж минався з безпорадности й безсилля.

— Господи милосерний, я ціле своє життє йшов простою дорогою й лукавити не лукавив, а робив, як мені сумліннє веліло, і невже ж усе те, мої думки і праця — одна помилка?

І був як той чоловік, що бачить, як його одинока будівля, праця всіх сил і цілого життя, зарисовується, от-от розпадеться в руїни, і він ловиться останніх ниток рятунку, і чує, добре чує, що його з'усилля даремні.

— Бо нині не треба нікому ані віри, ані влади. Усе, що давно було — недобре, але що буде, нього вони не кажуть. І в ім'я того ворохоблять сина проти батька, дочку проти мами, брата проти брата, толочать щастє родин, розбивають найбільше добро — спокій. І женуть, як безумні, за маревом хорої душі. Шукають правди . . .

— Правди шукають! А то ж правда, кинути зерно незгоди поміж родину, вирвати батькові одинокого сина й лишити одного на поталу самотній старости, а другому зломити вітку молодости, й силу відобрати і здоровлє?

— Адже він був одиноким сонцем моєї душі, ясним цвітом на сірій ниві мого життя. Ним жив я і для нього. А ви вирвали його з мого серця, відобрали моїм очам, і я самотний стою над могилою.

— Ой, сину, сину, — хотів щось промовити, але жаль і гордощі скривдженого батька

перервали ланцюг його слів і не дали докінчити.

— Ой, не прошу, не прошу, — крикнув він і схопився за голову, бо почув, що уста сказали неправду, бо вже його душею заволоділа иньша сила. Отже попався на колесо тортур, ударив головою до стіни й очі, повні болю, впялив у простір. І шукав ними, чого б ухопитися, на чім би відпочити . . .

З образу на стіні дивилося на нього сумовите, повне резиґнації лице й милосерні очі Ісуса . . .

Настася.

То доки жила Настася, доти й Петро бував у Вільхівцях. Але відколи старий Струган, батько Настасі, дав йому знати (тай то аж дві неділі після похорону), що Настася померла, вже не було чого туди їхати. Батьки Петрові не жили, а брат — звичайно, як брат; хоч рідний, а все ж не те, що батьки. До того вони з жінкою тремтіли на саму гадку, що Петро може впімнутися за половину вітцівщини; отже припадали коло нього, наскілько його боялися. Петро це чув і не мав охоти показуватися до дому. Цілих два роки прожив у місті, не виїжджаючи нікуди. Понабирав купу лєкцій і взявся до них з безпримірною ревністю. Позатим ходив на виклади і просиджував по бібліотеках, бажаючи вже раз покінчити фільософію[1]).

А ж от на Зелені Свята запекло його навідатися до родини. Він почув коло себе дещо зайвої «грошеви» й вибрався в дорогу. Тікав з великоміського гамору й порохів із почуттєм великої пільги у грудях. У бистрім леті поїзду,

[1]) фільософічний факультет університету

у безнастаннім гуркоті коліс стала кров битися йому живіще, і коли поїзд в'їхав на вільні простори, і Петро побачив довкола себе зелені ниви, темні ліси, села, розбиті по садах, здавалося йому, що дістає крила до лету. Час-до-часу він намагався вгадати, що застане дома. А хоч знав, що там не жде його нічого радісного, хиба спомини, все ж таки в його душі обзивалося якесь трепетливе, майже болюче почуттє цікавости.

* *
*

Під вечір висів Петро у свому місточку. У Вільхівці вже не було як іти, бо западала ніч, а до того від заходу збиралася буря. І Петро зачав продумувати, в кого б переночувати. Йдучи головною вулицею міста, він стрінув ненадійно старого Стругана. Але батько Настасі змінився так за тих два роки, що Петро ледви-ледви його пізнавав. Старий був одітий у дуже переношену, жовту пелєрину й капелюх такої самої краски, вим'ятий і знищений поза границі можливого. Не голений, Бог знає від коли, у великих очицях і з набресклим лицем — старий Струган виглядав бідно й нужденно. Петра щось дуже заболіло коло серця.

— Добрий вечір! — здоровив він старого, ставувши перед ним на хіднику.

Струган видивився на нього здивовано і з виразом якогось переляку в мутних очах.

— Добрий вечір . . . А, от бачите, я й не пізнав вас, — мовив він, очевидно, врадуваний стрічею. Але зараз-таки похнюпив голову вдолину.

Ішли обидва якийсь час мовчки. Старий гейби мав жаль на Петра, гейби соромився його. А Петро боявсь обізватися, аби яким необережним питаннєм не вразити старого. В один час Струган оживився.

— Поступіть зо мною на склянку пива. Я, бачите, навик що-днини посидіти, бо нудно мені самому.

— Добре, але де підемо?

— От до цього шинку.

— Може б ліпше до руського склепу?[1])

— Як думаєте . . .

Зайшли до темної кімнати й посідали в куті коло стола. Мовчали, дивилися на стіл, розглядали по мавтнерівських[2]) оголошеннях, але ніодин не знав, від чого зачинати розмову. А все ж були колись між собою як рідні, як приятель-батько з приятелем-сином, і мали про що говорити. Хлопець приніс пиво, поналивав склянки. І пили.

---

[1]) крамниці

[2]) Мавтнер — відома фірма, що продає насіння; її оголошень скрізь дуже багато

— Ви на свята вибрали ся в місто? — питався Петро.

Старий поглянув на нього знову тим самим здивованим і перепудженим оком і мовчав. Потім його долішня губа почала тремтіти нервово.

— Ні, я тепер у місті жию.

Він махнув боляче рукою й запався в сумовиту задуму.

— Збавили мене вороги хліба, увільнили зі служби вже два роки тому. І знаєте, через що? Казали, що я п'яничу! Чуєте? П'яничу! А я вам кажу, — мовив він, знижаючи голос і нахиляючися до Петра, — тут політичні мотиви грають ролю. Не бійте ся, я над цим думаю не від нині і вже все розумію. О . . .

Допивав пиво й гірко дивився в безвісти. Петро посмутнів дуже і в душі чув гіркість без міри.

— Ви . . . читали в «Русскімъ Совѣтѣ» мої стихотвори? Ні? Маю їх при собі; коли ласка, можу — от . . .

І старий, засоромлений як дитина, почав добувати з кишені цілий оберемок жовтих паперів, записаних старечим, поломленим письмом. Петро усміхнувся непомітно і взяв їх у руки. А Струган ніби не дивився в той бік; з його чола били якісь гордощі старої дитини. Петро переглядав довженні елєґії на смерть ці-

саревої Єлисавети,[1]) привіт новоіменованому митрополитові, якісь «путешествія». Думав собі, кілько то труду й поту, марно пролитого, пожерли ті папери. Але чоловік мусить мати в руках якусь нитку, якої йому треба держатися. Може, ті старечі, наївні писання стали для нього такою ниткою. Як би то не було, а Петро не пізнавав уже старого. Дивився на нього зі смутним здивованнєм, і болючі здогади мулили його душу.

Поки-що Струган був уже думками де инде. Коли Петро зложив папери, старий упер у нього свої очі і прошептав, затремтівши на цілім лиці:

— Тай умерла наша Настася, умерла...

Старечі сльози безсильного болю впали на стіл. Петрові стало так тісно в кімнаті, що не міг довше висидіти. Встав, і обидва вийшли на місто.

— Де ж ви тепер гадаєте йти?

— У Вільхівці.

— Та тепер?

— А що ж. Буря, бачу, розійшлася, ніч буде трохи місячна . . .

— Просив би я вас до себе на ніч, але в мене такі гаразди, що більше було б тої муки, як вигоди . . .

---

[1]) австрійської цісариці, вбитої у Швайцарії

— О, ні-ні. Дякую. Мені тепер буде дуже мило йти додому. Добраніч!

— Добраніч! А поверніть, як назад їхатимете. Круча, дванацять.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Петро промикався крізь юрбу прохожих і силкувався нагадати, де та Круча вулиця. І не міг. Десь, певно, думав собі, така болотняна і сліпа вуличка на передмістю, де живуть у низьких хатах бідні вдови по священиках, що задля своїх дітей у місто приїхали, або такі сільські вчителі на пенсії. От Струган . . . Такий був сумирний і втулений у себе чоловічок. Може бути, що після смерти Настасі почав заглядати до склянки. За те його пустили на пенсію, і він жиє, може, в якогось міщанина або старої вдови в темній, сірій кімнатці тай сходить на діточий розум. Один розмах думки, і Петро всею пам'яттю звернувся до старої школи на селі, в затишний садок під дерева. Чи застане їх такими, як давно були, чи віднайде сліди свої під ними? Чи віднайде?

* *
*

Другої днини зполудня Петро був дома. Братова́ якраз сиділа з сусідками коло криниці на бесіді, а брат збирався йти в поле. Петрів прихід заметушив усіх. Невістка з ди-

тиною на руках устала споміж громади і кликнула на чоловіка; прибіг «братище», її почали витатися з Петром.

— О, цеї зими всі вовки в лісі виздихають, тай комини в селі порозвалюються, — приговорював брат, трясучи Петра за руку. — А прошу ж до хати; ти вже в нас давно, давно не був.

Петро вимовився, бо казав, що гріх у таку днину сидіти в хаті, і, по друге, він і часу не багато має, бо ще нині хоче вертатися назад.

— То ви до нас, як вогню вхопити, приїхали? — жалувалася невістка.

— Що ж робити? Кождий має свій мус . . .

Нога за ногою йшли обидва з братом у садок.

— Не пишеш ніколи нічо, й не обзиваєшсі, як би нас не було на світі.

— Не пишу, бо нема що писати. Але за вас памʼятаю. Якже ж тобі живеться?

— Біда, чоловіче. Така біда, що раз. Тут не вродилося, там податки наросли; хотів-єм якусь колешнину зліпити, але матеріял такий дорогий, що де-де! А ріка знов урвала букату[1]) сіножати, тай не знати, що робити тай що діяти своїй голові.

Отаке Петро почув. Ті самі мужицькі клопоти й нестатки, ті самі жалі й нарікання; чував їх змалечку трохи не що-днини, умів їх

---

[1]) шмат

майже на-пам'ять. Сидів мовчки на колоді, дивився в землю і слухав.

Тимчасом невістка кинулася топити в печі, а малу донечку вислала д татові. Дівчатко придебуляло в садок і сховалося за татові плечі.

— Анничко, хто тото? — питався Данило дитини, показуючи на Петра.

— Дохтоль.

— Дохторь? (А, то вважаєш, їй недавно віспу щіпили, а вона гадає, що ти дохторь). Ні, Анничко, то вуйко Петро. Поцьомай же вуйка файно в руку. Но, поцьомай!

Дитина висунулася несміливо зпоза плечей і хотіла поцілувати Петра в руку; але він підняв її вгору й поцілував у чоло.

— На ж тобі, Анничко, дзіньо від вуйка.

Дитина взяла гріш у дрібоньку жменю і вдивилася кудись сумовитими, голубими очима.

— То твоє найстарше? — питався Петро.

— Але де! Ти вже забув? Є ще бахур, шкілник. Але тот десь, брате, вганєє з хлопчищами по вулицєх, ану, ци 'го докличешсі . . . А ти, хло' — звернувся він нечайно до Петра — не гадаєш де тепер женитисі?

— Я? . . .

Петро усміхнувся й похитав головою.

— Добре маєш; поки ще чоловік вілний,

поти й жиє. А потому — ба цего треба, ба того треба. А прийдут діти, жура. З ними недобре, та бо й без них нема гаразду.

Невістка вийшла з хати і просила їх до підвечірку. Петрові страх не хотілося їсти, але мусів піти. В хаті було бідненько, але прихарено. Його посадовили на лавиці під образами і припрошували, як уміли й могли.

— Де-де, ви з малого хлопця пішли в місто тай відвикли від нашої їди. Коби ж я вміла так зварити, як вам панії у місті варе[1]) — казала невістка.

При їдї сходила бесіда на знайомих. Петрові оповідали, що в селі сталося важного; хто з його знайомих оженився, хто вмер, хто поїхав до Канади.

Петро вернувся душею в той світ, з якого вийшов, а жив від нього так далеко. Часами мав вражіннє, що понад ним хитається галуззє, шепоче листє їх старої липи . . .

Мала Анничка розбезпечилася з вуйком і вмістилася йому на колінах.

— Анно-ня, а ти де пішла? Ади-ви! Злїзь зараз . . .

— А лишіть же ви дитину! — сварився Петро і пригорнув дівчатко д собі. Він чув під серцем тепло діточого тіла; воно будило в

[1]) варять

нім якісь тужні бажання. І добре йому, і смутно, і тужно.

В один час Петро встав, подякував за гостину й зачав прощатися. У місто вже не спішився, але хотів конче бути сам. Просили його, аби лишився на ніч, але не послухав. Вивели його з хати. Невістка станула з Анничкою на сінешнім порозі, а брат пішов із ним за ворота. На прощанню оправдувався перед ним.

— Вибачай, небоже Петруню, що тобі гроший не посилаємо, але так тепер коло нас тісно-тісно, що ади!

І він приложив великий палець до горла й посунув ним кілька разів:

— Хоч гинь, хоч умирай . . .

* *
*

Петро йшов доріжкою ід школі. Якась непереможна сила гнала його туди.

Надворі стояла та година, коли сонце хилиться на гори, а дневна спека переходить у погідне тепло. Напроти сонця гралися в повітрю рої комарів, над зеленими городами шибали собою ластівки, з верхів вільх щебетали птахи. Спокійно, тепло, погідно.

На Петра находили спомини з його діточих літ, часів шкільної науки, усіх хвилин, прожитих у домі Стругана. Минули вони, як

милий і ясний сон, як візія роскішних берегів, зелених піль, що на віки згинули в безвістях. Жалував тепер за ними і тужив такою щирою тугою, як жалуєть ся в безпросвітних годинах життя за минулим щастєм, як тужить ся глухоі осени за ярою весною.

По дорозі стрічав Петро молодиць із дітьми на руках; вуличками, якими переходив, сиділи на підвалинах мужики, покурювали тютюн і бесідували. Петро здоровив їх, минав і чув, як за ним оберталися всі лиця, як усі очі відводили його аж на закрути, як у слід за ним летіли слова:

— То Якимів.

Йому було невимовно прикро ступати поміж стрілами очей; прискорював ходи і з почуттєм пільги вийшов на толоку. Станув, дивився. Але не пізнавав ані школи, ані давнього місця. Із старого, знайомого будинку не було й знаку, а з затишного саду, де містилася колись Струганова пасіка, не осталося ані дерева. Намісць того, пишалася перед ним нова, висока будівля з білими стінами й великими вікнами, в які заходове сонце кидало все своє золото. На місці, де ріс давно сад, стояла стайня, чи дривітня.

Петро так ув'яв на цілім тілі, що мала дитина могла його трутити. Увесь світ пропав йому з виду. Свідомість теперішности згасла,

і він, як був, втулився в давнину. Очима повними болючої туги шукав тих місць, де шуміли старі дерева, де стояла лавочка, на якій сідали вони з Настасею. Здавалося йому, що бачить їх, що чує їх шум-розмову. Тільки якась перекірлива сила в душі казала, що то омана. Давно, давно вже лавочку викинено, а дерева стято. Навіть і пні їх повикорчовувано й порозкидано; стоптано ту землю, а в ній вмуровано цегли, вбито стовпи, вложено підвалини.

Переходячи попри школу, Петро доглянув у вікнах два ніжні діточі личка, а поміж ними якесь жіноче, що цікаво вдивлялося в нього.

Толока за школою кінчилася глибоким яром, понад яким росли верби й березн. Петро збіг на дно яру і йшов ним по витоптаній стежці. В одному місці стежечка вихоплювалася на беріг, і Петро виліз туди східцями, викопаними у кременистій землі. Ліворуч і праворуч нього стояло ще кілька хат, а на самому краю села циганська кузня. Біля неї на захід ішла дорога в сусідні села. На полудневий схід лежали житні лани, а геть-геть за ними мріяв ліс. Поміж ланами вилася вузька пільна доріжка, і Петро пустився нею д лісові.

Схиливши голову на груди, він бачив лише стежку, витоптану босими ногами; по її

боках стелився загружений спориш, цвіла ру-м'янка. Денеде лежали звалені й поломлені стебла жита. Петро пізнавав кожду дрібницю і дивувався в душі, що за кілька літ так нічо тут не змінилося, таке все саме, як було.

Оцею стежечкою ходив він не раз, не два з Настасею. Звичайно вони ступали мовчки коло себе, або перемовлялися двома-трьома словами, але їм було дуже добре з собою. В такі хвилини мали бажаннє, аби доріжка йшла у безконечність . . .

І в души Петра збудилося таке саме трівожно солодке почуттє, як би от Настася йшла поруч нього. Як би чув її тихі кроки, як би видів її сумовитий профіль. І хотів усею силою души викликати в пам'яти образ її очей. Тих цвітів голубих, вічно задуманих, як цвіти на озері . . .

Тужне зітханнє піднесло високо його груди.

Бувало, їх очі в'язалися з собою, потопали в собі. Тоді світ крутився, крутився й гинув. На його місце наступали мерехливі світла, дивно солодкі тіни. Почуттє безбережного щастя, болючої роскоші виповняло їх души по береги. Хвилі тревали, як вічність . . .

І Петрова душа піднеслася до висоти напруження. Лише, намісць почуття щастя, був у ній жаль, що все так минуло без воротя.

То були часи, коли він почав вихилятися у світ. Обтрясав зі себе поняття, назбирані по книжках, і став приглядатися до життя власними очима. Кілько цвіту обсипалося з його душі в ті часи — один Бог знає! Найблизші люде показалися не тими; пізнаннє неправди, той неясний, абстрактний біль, заповнився конкретними, щоденними подіями; звузився в об'ємі, але став стораз болючіщий. Нужда і зло, моральне й фізичне, розлилося перед ним як брудне море. І Петро мучився тоді по безсонних ночах, душився в почуттю немочі, ходив по світі знеохочений, з утомленою душею.

Одної неділі, йдучи з Настасею до ліса, він переміг себе. Говорив до неї так щиро й болючо, як ніколи перше, як ніколи опісля. Його лице пашіло від гарячкового болю. Коли опинилися біля кринички під лісом, Настася піднялася трохи на пальцях і ніжно погладила його рукою по чолі. Примкнула сонні очі й хилилася. Петро схопив її руками. Уста віднайшли уста і стулилися разом, як вогке листє рожі. Земля всувалася їм зпід ніг, усувалася без кінця й міри. Якісь сафірові простори відчинялися перед ними. Ох, без краю, без тями . . .

Петро був якраз коло тої криниці. Спомин единої хвилини був такий живий і вираз-

ний, що він, здавалося, ще раз пережив її. Але як вогонь у душі погас, вхлинула в неї свідомість цілої правди. Тоді Петро упав лицем до землі. Не ридав і не плакав. Чувся таким самотним, як подорожний, що серед пустині без води всихає . . .

В якийсь час підвів голову. Бачив над собою зелену папороть, якісь ріжнобарвні цвіти. Недалеко зачинався ліс. Вечірній вітер ішов його верхами. Петро піднявся, пішов хитким кроком, сперся під грабом. Довкола нього стояли в задумі дерева. Бачив їх пні, кожду розпуклину на їх корі. Як би були частинами його істоти. Чи від них, чи від їх невловимого шепоту сплила на нього нова хвиля туги за Настасею. Водив очима довкола себе й шукав її. Шукав її в шумі ліса, в ясних цвітах, у задумі срібного вечера, що розхиляв крила над землею.

— Настасю, Настасю, — плакав із глибини душі тими сльозами, що ніколи з очей не впадуть, але гарячим піском сиплються на душу.

Дерева, цвіти, збіжжя — все стояло чуже, заслухане в собі, байдужне. Від землі вставали ледви чутні шепоти й білі, ясні облаки леліяли на голубому тлі неба.

Білі, ясні облаки . . .

Троє дітей.

Хлопці поснули.

Сиділа при каганці та пряла. За ниткою, за ниткою тай мамина гадка снувалася.

— Тот малий бахур заснув нині знов без вечері. Не мож 'го відучити від того ніяким правом. Най лишень прийде вечір, най затопитсі[1]) в хаті, він уже сидит на припічку. Посидит мінутку, дві, як пришиблена курочка тай дивисі — ого, вже зсунувсі головков[2]) на припічок тай спит. І не буди 'го навіть пусто-дурно, бо не добудишсі — спит, як камінь. Та, певне, набігаєсі[3]) за день, наландує, втомитсі, як би десіть діб ціпом махав, тай потому твердий сон має. Такий непосидючий, такий опришок малий, що не бісі[4]) . . .

---

[1]) сі = ся; на Підгіррі в формах дієслова нема м'яких закінчень: топит, дивитсі . . .; а ще «я» переходить у «є», н. п., тєгнути (тягнути)

[2]) головкою

[3]) у 3. ос. одн. в таких випадках цей говір не знає *ть* перед «ся», отже: набігаєсі = набігається; наландує = нанипається

[4]) бій ся

На мамине лице впала сонішна усмішка, а в очах замиготіла велика сердечність.

— Але коби ріс та здоров був, та треба би й єго посилати до школи. Най би там шукав собі хліба, бо дома нема чого бути. Ґрунту мало, а як ше і тот розкавалкуєсі, тай таки не буде з чим шо зачинати. Але то вже Йванова в тім голова. Може, до того чісу[1]) покінчит науки та буде мати якис[2]) хліб у руках та най бере 'го д собі . . .

Лишила на хвильку прясти і полетіла гадками до найстаршого сина.

— Ба не знав, гей, шо він тепер у місті робит? Дес, певне, сліпає над книжками. Не дурно казала та пані, де він на станції,[3]) шо не мож 'го відтєгнути знад книжки. Ніц,[4]) лиш читає тай читає. Аби дес пішов трохи межи люди, забавивсі, загутавсі[5]) — ні тай ні. Все шос гадкує, сумує чогос та ходит як ота пізна осінь. Господь милосерний знає, що сі з ним діє, але то вже, відав,[6]) натура така, бо ше з дитини був такий тихий.

---

[1]) до часу

[2]) підгірський говір часто не знає в таких випадках мнягчення **с**, **ц**, отже: шос = щось, якис = якийсь, вівца = вівця

[3]) на кватирі

[4]) нічого, ніщо

[5]) розважився

[6]) здається

Збирала спомини і сумувала очима.

— Бувало ніґде[1]) 'го не було чути. Сувавсі в хаті попід стіни, а на дворі дес боками мишкував тай нікому не входив у дорогу. А наставали такі дни, шо цалком пропадав від хати. Тут ми за бідов шукаємо, кличемо, допитуємосі, а він засунесі дес на межу межи два лани жита тай лежит там, о світі божім не тємуючи.[2]) Над ним сонце регочесі, колосє хилитсі, коники стрибают — а він лежит ні живий, ні мертвий. В таку годину та тєжко 'го було опамнітати[2]) . . .

— Але то́то плакав-плакав, як прийшлосі йти в місто до школи, то́то банував за хатов,[3]) то́то скарживсі, шо тісно 'му межи мурами, шо душитсі в місті. Тай привик, сараку,[4]) ой, привик. Нині чоловік до всего мусит привикнути, як хоче жити . . . .

І далі пряла, а задума далі хитала крильми над її головою.

— Тепер як приїхав на свєта, то-м 'го не пізнала. Гет змінивсі. Змарнів, подавсі. Личко таке мізерне, як у малої дитини. Лишень чорні очи світісі з голови. Ззідає 'го та школа, таки на пни го ззідає. Вже й небогато

---

[1]) ніде

[2]) не тямуючи = не памяту'ючи; опам'ятати

[3]) тужив за домом

[4]) сердега

треба би вібути, а кінце однако тєжко сі дочекати.

Гадкувала далі.

— Тай не знати, бідна головко, шо потому зробит та куди собов кине. На ксьондза не хоче йти, а на инче гроший треба. Ми гадали, шо коби ґімназію скінчив, то вітак[1]) лекше буде, а то якурат[2]) до тєжчого приходит. Буде неборак бідити, ой, то́то буде, бо ми єму ні раз не годні допомочи[3]).

Гадки мамині розбігалися всюди, як вівці по далекій царині.

Зітхнула, обернулася головою позад себе і глянула на середущого сина, що спав на лаві.

— А оцес калантторник[4]) най лишиєсі дома на ґосподарстві. Цес до́ письма нездатний. Навчивсі шос два-три нумера прочитати тай для него доста. Він май[5]) за коні тата допитуєсі. Ґвавт, сварит на старого, шо коний нема коло хати. Дес би, каже, чоловік поїхав, ци на оранцю, ци в ліс за дривами, ци шутру[6]) відвіз би в місто, тай все би якис ґрей-

[1]) опісля

[2]) саме, власне, якраз

[3]) допомогти

[4]) шибеник

[5]) більше, раз-по-раз

[6]) дрібні каміньчики, жорства

цар капнув. А так, каже, шо? І дивитсі тогди гей який старий ґазда, шо аж нераз мус з біди засміятисі!

— Але куди казати, то казати, а він коло хати помічний. Гет усего доглєне, як сі належит. І маржинку[1]) обійде, і дровец нарубає, і води внесе до хати — в кождий кут кинесі. Як би не він, тай би-м[2]) пропали без наймита.

— Коби май менче з хлопцєми гишкав[3]) сі, то ше було би ліпше. А то як з'їдутсі з отим Петром Палієвим тай світ перевертают. Такі цвігуни, що оден другого кріз стіну видит. Оногди як зачєли ховзатисі на млинівці, тай наш за малу фильку не впав у полонку. Прала-м[4]) тогди шматє тай як-єм вздріла, то-м застигла на місци. Але вже мав сі потому від старого! Такий хлопчище неуважний, такий неуважний, от-от був би смерти постиг. А тут . . .

Нитка урвалася.

— Тут чоловік тілько й жиє, що ними . . .

Трохи не сплакала. Сховала лице в до-

---

[1]) худобу, скотину

[2]) ми пропали б

[3]) заходив собі

[4]) я прала шмаття тай як уздріла, то застигла на місці

лоні. Всілякі гадки перепліталися в голові. Довго, довго.

Зітхнула.

— Ий, Боже, Боже! Чоловік стрілєє, а Ти кулі носиш. Хто знає, шо то ше з наших дітий буде . . .

Синове весіллє.

Андрій сидів, як звичайно, на краю печі, ноги спустив на припічок, а цілим тілом подався вперед; ліктями сперся, на коліна, а долонями підпер голову. І сидів, і тьмив завзято люльку, і все щось думав, думав . . .

Андріїха крутилася як нетерплячка по хаті. Видко було по ній, що хоче до чоловіка заговорити, а не може зважитися. Завтра мало бути весіллє їх сина, і про нього вона хотіла звести розмову. Андрій затявся, аби на весіллє не їхати, але вона мала надію, що ще останньої днини переробить його на своє копито. Отже ждала тай ждала, коли старий підійме голову; нарешті, бачивши, що не діждеться, заговорила до нього:

— Старий-ня!

— . . .

— Но, як же буде? Їдемо, збираємося, чи як?

Андрій піднявся знад колін і глянув на неї великими очима.

— Жінко добра, чого ти хочеш від мене?

Казав я тобі раз, що не поїду, заклявся, що моя нога там не постане, тай ще тобі того мало? Та ти собі їдь, коли тебе нагріло; збирайся, гай, я тобі не бороню.

По цім слові він знов опустив голову на руки, воркнув щось і вдивився перед себе. А Андріїха заголосила на ц лу хату:

— Аби я була не діждала нинішної днини, аби мене були в домовину поклали, нім[1]) ще Василь мав женитися, як ти такий тато своїй дитині . . .

Иншим разом Андрій крімснув би за таке слово, аж вогонь посипався б, але нині він лише піднявся, глянув із докором на жінку й похитав головою.

— Катерино, Катерино . . .

Вона сиділа вже коло вікна, обернена плічми на хату і, як би хотіла надвір провалитися, так улізла в вікно, аж лицем доторкалася мокрої шиби.

— То, небого, не штука казати: «їдьмо». Їдьмо, але куди, де, на яке? Добре, що Василь приписав, аби їхати; може, він і рад би, але не знати, що тоті — його молода та її родина? Та ж то, рахувати, пани, та як би ми там засіли межи ними? Ади, здаєся мені, що на мене гори впали би, якби там хто подивився

---

[1]) заки

кривим оком. Я собі простий мужик, Іван, я до панів не мішаюся, але я у своїй хаті свій пан тай свій ґазда! А далі-врешті, коби то хоть наша віра, най би було; а то Ляхи, Мазури печені . . . О, діждалися ми невістки, діждали, нема що казати . . .

— Ігій на тебе, та на твою голову! Та же ти ще її на очи не видів, не знаєш, та чого ти хочеш від неї?

— А хоть би була, як чічка[1]), така файна, а хоть би була, як ангел, добра, а вона мені до серця не припаде.

— Пек тобі та осина!

— Не бійся, не бійся, ти також добра жінка! Тай розумна мама, а-я! Ти гадаєш, що я не знаю, хто тото нашого синка так розпаношив? А хто ж то пшеницю кірцями передо мною відховував та продавав, аби синкови грошиків у місто понести? Гадаєш, що не знаю? А синок лише вивбирувався як паничик, грішми сипав як половою, бо ніби то його боліло, чи пекло, чи як? Най дає дурна мама, коли дурна! За тото, як він колись-не-колись показався додому, то він не мав що говорити ані з татом, ані з мамою. Покрутився пів годинки коло хати, воркнув дві-три слові тай віявся назад у місто. Туди його тягнуло, там

---

[1]) квітка, все, що гарне

його тримало. Не бійся, я то все видів, я все розумів, але гадав собі — от най; а воно мені кров'ю під серцем накипіло . . .

— Або потому, як уже покінчив тут школу, та поїхав у то велике місто на науку, та кілько він тогди був дома? Ти була тай виділа, то знаєш. Або коли він до нас приписував? От, як треба було йому гроший, та тогди писав . . .

— А люди гадають, що ми, Бог знає, яке щастє захопили, що сина вивчили на пана. Та завидують та величають: «Ви», кажуть, «такого файного сина діждалися, вже, відай,[1]) сендзьов[2]) буде». А-я, Богу дякувати, кажу їм, діждалися. А сам аж не знаю, де подітися, так мене тими словами, гейби по лиці били. Бо чую, тут-о під серцем чую, що він вже не наш син, але чужий, ще й гірше, бо за чужим хоть жалю би не було . . .

— А тепер найшов собі там жінку. Не нашу, але чужу, бо де — межи нашими не було йому пари! Тай за то, здається, мені такий далекий, далекий, як би я його лиш раз на віку бачив, а так мені на него жаль, як би все миле видер зпід мого серця. А ніби ж його діти та будуть нашого роду? От . . . Але я

---

[1]) здається

[2]) суддею (поль.)

нічо не кажу. Най йому Бог помагає як найліпше, але я заклявся, що моя нога в него не постане тай таки не постане!

Андріїха слухала тих його слів і рада би була кудись утекти перед ними. Боліли її. Зпершу гадала, що висвариться з чоловіком, потім розплачеться, розжалобить, тай старий зм'якне. Але як почула, що він сам жалем говорить, як повиділа, що він має правду за собою, стоді синове весіллє, що так ясно і близько стояло дотепер перед нею, відійшло далеко, як те бажаннє, про яке знаємо, що воно не сповниться ніколи. А там жаль заступив їй очі. Жаль на старого, і на сина, і на себе, і ще не знати на кого, глибокий жаль, що її найдорожча хвиля розійшлася, розвіяла в-нівець.

Того одинокого сина мала, тай то Бог не дав їй засісти на його весіллю. А вона здавна лише про це думала, лиш цього ще надіялася на своїм віку.

Куди ходила, що робила, все ставав їй перед очима образ її невістки, такий ясний, як образ Пречистої у церкві. І стара усміхалася до своєї мрії. Гадала, що на синовім весіллю заспіває з утіхи й великої радости, заспіває цілою душею, і так ясно й голосно, що цілий світ розрадується її щастєм, розспіває словами її пісні. Коби вже того діждатися . . .

Нарешті, як Василь приписав до дому, що

жениться, і просив їх, аби доконче приїздили на весіллє, стара аж не знала, що з утіхи робити. Ходила по сусідах і розказувала їм свою радість, а дома клопоталася й не знала, у що на весіллє вбратися. І сварилася з чоловіком, коли їй казав, що не поїде, й чути про це не хотіла; цілий тиждень ходила як у гарячці, у такім дожиданню й непевности.

Нині вже знала, що з її материних надій, сердешних бажань не буде нічого. Отже піддалася жалеві, що впав на неї такий гіркий, як солодкі були її мрії, і такий великий, як велика була її любов. Сховалася цілим лицем у вікно і гляділа, не гляділа, бо з її очей падали сльози тихі, нестримні, як осінній дощ, що без упину цідився з хмарного сірого неба . . .

Смерть.

Воловід закинув на вільху, петлю вложив на шию, торгнувся, ноги повисли над водою . . .

— Ого, тут уже амінь . . . — крикнула перепуджена думка й зараз таки згасла в голові. Над ним страх злопотів крильми, як великий чорний яструб, і впився кігтями у груди. Від голови хребтом удолину поплила тепла, солодка струя. Побачив так ясно свою хату, жінку й дітей. Так ясно . . . Безсильний страх висадив його очі на верх, пірвав думки, затемнив свідомість. Один надсильний рух, одно торгненнє, потім одчайна резиґнація . . .

З усіх сторін світа пливе д ньому сама синя кров. Повно її всюди. У ній здалека надлітають якісь чорні птахи. І кранчуть, кранчуть. А шум . . .

Ось та кров заливає його, карбутиться почерез нього й жене далі, далі, далі. А шум усе змагається. Птахи кружляють над ним, він чує лопіт їх крил, їх зловісні голоси. Звертівся, щоб утекти перед ними й на диво почув дуже низько над собою тихий, пеcливий шепіт

вільхи. Ув'язався його всею міццю і на хвилину вернувся на світ.

Листє зачинає шелестіти все голосніще. Вітер упав між нього й питається: «Хто це? Ого, вже питаєгься!» Далеко, зза ріки долітає до нього наклик: «Мой, мой, що робиш, мой!» Сусіди збігаються з хат і городів. Стають під ним дуже вдолині, і всі очі вп'ялили в нього. Він хоче крикнути рятунку, але голос застряг у горлі. Листє шелестить над ним грізно, понуро:

— Чоловік стратився . . .

Зпоміж громади людей вириваються д ньому його діти. Чуе їх вереск, розуміє їх страх. Рад би повернути до них очі, але вже влади в них не має. Діти ловлять його за ноги і стягають удолину. Але, намісць рятувати його, ще дужче зашморгують. Тоді обняло його непоборне бажаннє життя. Випрямився цілим тілом, торгнувся ще раз. В ту мить страшенний гук заглушив усе. Сонце зірвалося з неба і вдарило в землю. Земля розбилася. Велетенські гори летять у безконечність, села, міста труться на порох. Усе крутиться, вдаряє о себе, розтріскується . . .

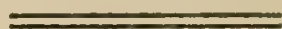
Один череп із його чашки відпав. Ось відпадає другий. Мозок відслонився, на нього паде камінне, відломи скал . . .

Ніч без кінця відчиняє перед ним свої брами.

Душа відходить туди, відходить, гасне.

Як би на прощаннє в незнану дорогу, шелестить за нею сумно листє вільхи.

Вода шепоче байдужно й підмиває студені ноги повішеника.

Через гори.

На склоні сугорба, що його власне перейшов, шумів глибокий смерековий ліс. Крізь темряву і хмари снігу, що зв'язали світ, сутеніли перед ним гори, одні вищі від одних, а такі грізні, такі незнані! Здалека бушував по них вітер, на їх шпилях роздиралися хмари, і час-до-часу розганявся страшенний гук, як від удару грому — то снігова опока зсувалася у пропасть.

Днями й ночами йшов у ті гори, боровся з висотою і стрімкістю, з вітром і снігами, з темрявою і власними сумнівами, і зневірою. І не знав, коли дійде до мети своєї дороги. Самотиною йшов, довкола нього не було живої душі, а йому все здавалося, що ліворуч нього за плечем ступає якась чорна тінь і час-то-часу нахиляє свій демонічний профіль до його лиця. І коли його нога поховзлася на примерзлім камені, і він хилився, щоб ухопитися якого корчика, робив лівою рукою такий рух, як би хотів остерегти свого товариша від нещастя, і в ту мить відчував, що це власне він хотів трутити його у пропасть. І його здоймав такий страх, що серце

хололо її переставало битися, і він задержувався й цілим розумом упевняв себе, що це витвір ночі й самоти, плід розбурханої уяви.

Але в ту саму хвилину родилося в його душі велике бажаннє побачити перебуту дорогу. Полинути стуженим оком на рівні долини, в ту голубу далечінь, аж там, де синє небо зливаєсться з розмріяною землею. Повести оком по тих блажених місцях, на яких жив, бодай, здалека віднайти на них сліди щастя свого.

Ще раз їх побачити, ще раз собі нагадати!

Але пітьма зависла, як чорна дріжуча опона, і всі звізди загубилися у хмарах. Його зір вертався до нього утомлений і зболілий, а думка, продершися крізь хмари, блукала й тільки жаль йому приносила. Здолини припливав до нього шум бору, гей би слово таємне, гей би гадка життя. Жадним словом він не годен би його сказати, жадним образом змалювати, але розумів його й чув, що воно жене його наперед . . .

Обережно ступав перед себе, з трудом брив у сипкому снігу. Раз-по-раз кора снігу заломлювалася, і він по коліна западаєся у сніг. Тут та там трапляв на гострий обрив скали і делькотів зі страху, аби не поховзнутися. Часами нога шубовсьтала поміж два камені, і тоді він западався по груди у сніг. Кілька таких кроків томили його надсилу. До того вітер

гнав із верхів і кидав йому в очі снігом, таким гострим, як ледяні шпилечки, що ранили його до крови. Він мусів жмурити очі й чув, як лице його все холоне, все стинається ледом.

Серед того с впакання[1]) тратив у свідомости цілість своєї дороги, і всі сили тіла й душі напружував, щоб перейти ту одну гору.

— Коби ще цю, ще цю . . . — шепотів до себе й боронився всіми силами перед якимись солодкими мріями, що, Бог знає звідки, переходили через його голову і знову верталися все живіщі й виразніщі.

Нарешті, вичерпаний до самого дна, вийшов на верх гори й хотів відітхнути повними грудьми. Перед ним стелилася повита снігом гірська високорівень, а за кілька стаїв маячіла крізь ніч і сніг, що без упину сипався з неба, друга, висока гора. Повів здивованим оком, нагадав собі все й без сили зсунувся на землю.

Висока, замкова кімната потопає в сумерках. Великі вікна дивляться на неї як тусклі очі. На комині вогонь палахкає. Червоні відблески кидаються на тіни, врізуються в них, подаються назад. Хтось там, у життю небачений, у несвідомости вимріяний, сидить перед комином, а на лиці його граються світла й тіни.

---

[1]) боротьби з перепонами

«Здалека, здалека приходжу до тебе і стаю перед твоїм порогом. Лице моє зневолене терпіннєм, тіло продрягло від студени, я з ніг валюся від утоми. І так мені гірко на світі. Тут щось давить мене — чи сни мої невисказані, чи сльози мої невиплакані? Дай, нехай зложу голову на твоїх колінах, поклади свою руку на моє чоло й кажи мені казку про щастє, про спокій заклятий на звіздах . . .»

Безмірна втома розкладалася в тілі солодкою сонністю. Він чув, як душа його засипляє, як його свідомість рветься й відлітає від нього. Отже останніми силами тіла двигнувся з землі й поплівся поляною під нову гору.

Нехай там людям живеться, як можуть, найліпше. Він піде без скарги своєю дорогою. А чи дійде коли на ясні долини, чи під ледом засне сном без пробудження — на що питати?

